

چگونه آینده را بسازیم

تأملاتی بر روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی
در سیاست خارجی و روابط بین‌الملل

نویسنده:

سیدرضا موسوی‌پا

عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی

سرشناسه	موسوی نیا، سیدرضا، ۱۳۵۴ -
عنوان و نام پدیدآور	چگونه آینده را بسازیم: تأملاتی بر روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی در روابط بین‌الملل و سیاست خارجی / نویسنده سیدرضا موسوی نیا.
مشخصات نشر	تهران: قومس، ۱۴۰۳.
مشخصات ظاهری	۲۵۰ ص:؛ مصور، جدول: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۹۰۳۰۷-۴-۵
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.	
یادداشت	واژه‌نامه.
یادداشت	کتابنامه: ص. [۲۲۶]-۲۳۳.
یادداشت	نمایه.
موضوع	آینده‌پژوهی (Forecasting -- Study and teaching)
موضوع	روابط بین‌المللی -- آینده‌نگری (International relation -- Forecasting)
موضوع	روابط بین‌المللی -- برنامه‌ریزی (International relation -- Planning)
موضوع	روابط بین‌المللی -- تصمیم‌گیری (International relation -- Decision making)
موضوع	سیاست جهانی -- قرن ۲۱ م. -- آینده‌نگری (World politics -- 21st century -- Forecasting)
موضوع	قرن بیست‌ویکم -- آینده‌نگری‌ها (Twenty-first century -- Forecasts)
رده‌بندی کنگره	JZ ۱۲۴۲
رده‌بندی دیوبی	۳۲۷/۱۰۱
شماره کتابشناسی ملی	۹۶۷۸۶۲۲۰۹۰۳۰۷۰۴۰۵

www.ketab.ir

نام کتاب: چگونه آینده را بسازیم؟
نویسنده: سیدرضا موسوی نیا
طراح جلد: محدثه موسوی
نوبت چاپ: اول
سال چاپ: ۱۴۰۳
شمارگان: ۲۰۰ جلد
شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۰۳۰۷-۴-۵
چاپ و صحافی: سعید دانش
قیمت: ۱۲۰,۰۰۰ تومان

نشانی ناشر: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، پایین تر از لبافی نژاد، کوچه بهار، شماره ۱۱
تلفن و نمابر: ۶۶۴۷۰۱۶۲ - ۶۶۴۷۰۱۵۳ - ۶۶۴۹۱۰۰۰
www.ghoomes.com

کلیه حقوق چاپ و نشر (افست و الکترونیکی)، تکثیر، نسخه‌برداری و ترجمه برای نشر قومس محفوظ است.
(استفاده از مطالب کتاب فقط با ذکر مأخذ آزاد است.)

فهرست مطالب

۹	 کلیات
۱۳	 فصل اول: از آینده‌نگری به آینده‌نگاری
۱۳	 مقدمه
۱۴	 ۱. نگرش خطی و چرخشی در آینده‌نگاری
۱۶	 ۲. قواعد نظام هستی و امکان ساخت آینده
۲۷	 ۳. آینده‌نگری و آینده‌نگاری
۲۸	 ۳.۱. کجا باید پیش‌بینی کنیم و کجا وارد فرایند آینده‌نگاری شویم؟
۳۰	 ۳.۲. پیش‌بینی خودتکمیل‌کننده؛ پیش‌بینی خودمخرب
۳۱	 ۳.۳. پیش‌بینی نخبگانی با روش دلفی
۳۳	 ۴. عناصر کلیدی در آینده‌پژوهی (آینده‌نگاری)
۳۸	 ۵. چشم‌انداز و جایگاه آن در آینده‌پژوهی
۴۱	 ۶. نقشه ماهواره‌ای از فرایند آینده‌پژوهی
۴۲	 ۷. رویکرد اکتشافی و رویکرد هنجاری
۴۴	 ۸. کاربست نظریه‌های روابط بین‌الملل در آینده‌پژوهی
۵۷	 ۹. آینده‌پژوهی، روشی آمیخته
۶۰	 ۱۰. آفت‌های آینده‌پژوهی در سیاست خارجی و روابط بین‌الملل
۶۶	 فصل دوم: از آینده‌های ممکن به آینده‌های محتمل
۶۶	 مقدمه
۶۹	 ۱. رهنگاشت رو به بیرون

۷۲	۲. گام اول؛ طوفان فکری
۷۵	۳. گام دوم؛ پویش محیطی (افقی) روندها و رویدادها
۷۶	۳.۱ روند و رویداد چه تفاوتی با یکدیگر دارند؟
۷۹	۳.۲ فنون پویش (افقی)
۸۱	۴. گام سوم؛ پویش عمودی
۸۴	۴.۱ روندهای سیاسی و امنیتی در محیط بین‌الملل تا ۲۰۳۰
۸۶	۴.۲ کلان‌روندهای سیاسی و امنیتی در محیط بین‌الملل تا سال ۲۰۳۰
۸۶	۴.۳ روندهای اقتصادی در محیط بین‌الملل تا سال ۲۰۳۰
۸۷	۴.۴ کلان‌روندهای اقتصادی در محیط بین‌الملل تا ۲۰۳۰
۸۸	۴.۵ روندهای زیست‌محیطی در محیط بین‌الملل تا ۲۰۳۰
۸۸	۴.۶ کلان‌روندهای زیست‌محیطی در محیط بین‌الملل تا ۲۰۳۰
۸۸	۵. گام چهارم؛ پایش عمودی
۹۰	۵.۱ برون‌یابی روندها و رویدادها
۹۵	۶. گام پنجم؛ پیش‌راناها
۹۸	۷. گام ششم؛ ترسیم آینده‌های محتمل
۱۰۰	۸. دیدبانی در آینده‌پژوهی
۱۰۲	۸.۱ دیدبانی هوشمند
۱۰۴	۸.۲ دیدبانی عدم قطعیت
۱۱۱	۸.۳ هنر غربالگری در دیدبانی
۱۱۲	۸.۴ قدرت شهود دیدبان

۱۱۵ فصل سوم: سناریونویسی

۱۱۵	مقدمه
۱۱۶	۱. تعریف سناریو
۱۲۰	۱.۱ ده فایده سناریواندیشی/نویسی
۱۲۲	۱.۲ ده ویژگی سناریونویسی مطلوب
۱۲۴	۲. گونه‌های سناریو
۱۲۴	۲.۱ سناریوهای امتداد حال
۱۲۷	۲.۲ سناریوهای مقابله‌ای
۱۲۸	۲.۳ سناریوهای سینوسی

۱۳۰	۲.۴ سناریوهای هنجاری
۱۳۱	۳. تحلیل نظری در سناریوهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست محیطی
۱۳۲	۳.۱ تحلیل روایی و نام گذاری آینده های محتمل در قالب سناریو
۱۳۷	۳.۲ انتخاب چارچوب نظری: گلچین گرایی تحلیلی
۱۴۰	۳.۳ چارچوب گلچینی ثورئال-تو لبرال
۱۴۴	۳.۴ گونه امتداد حال در سناریوهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست محیطی
۱۵۴	۳.۵ گونه مقابله ای در سناریوهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست محیطی
۱۵۶	۳.۶ گونه سینوسی در سناریوهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست محیطی
۱۵۸	۳.۷ گونه هنجاری در سناریوهای سیاسی، امنیتی، اقتصادی و زیست محیطی

فصل چهارم: برنامه نویسی سناریویی

۱۶۰	مقدمه
۱۶۲	۱. رهنگاشت سناریو بنیاد
۱۶۴	۲. دستکاری پیش ران ها در رهنگاشت سناریو بنیاد
۱۶۵	۳. پیش ران های باربر و آسیب پذیر سناریو بنیاد
۱۶۷	۴. رهنگاشت سناریو بنیاد و چارچوب نظری در آینده
۱۷۷	۵. تصمیم گیری و اقدام
۱۷۹	۶. چهارده آفت تصمیم گیری
۱۸۰	۷. الگوهای تصمیم گیری
۱۸۲	۷.۱ الگوی تصمیم گیری عقلایی (مطلق و بسنده)
۱۸۶	۷.۲ الگوی تصمیم گیری ساینتیک
۱۸۸	۷.۳ الگوی تصمیم گیری شناختی
۱۹۳	۷.۴ الگوی تصمیم گیری اکتشاف چندگانه
۱۹۹	۷.۵ الگوی شناختی - عقلایی
۲۰۳	۷.۶ الگوی تصمیم گیری عمل گرایانه
۲۰۴	۷.۷ الگوی تصمیم گیری عمل گرایی تعویقی
۲۰۷	۷.۸ الگوی تصمیم گیری پابرجا
۲۰۷	۷.۹ الگوی تصمیم گیری آشفته
۲۰۷	۸. الگوی سیاست گذاری نخبه پیش ران
۲۰۸	۸.۱ الگوی سیاست گذاری نخبه - جامعه پیش ران

فصل پنجم: آینده پژوهی انتقادی ۲۱۱

مقدمه ۲۱۱

۱. روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها (CLA) ۲۱۴

۱.۱ سطح لیتانی ۲۱۵

۱.۲ سطح نظام‌مند ۲۱۶

۱.۳ سطح جهان‌بینی و گفتمان ۲۱۶

۱.۴ اسطوره‌ها و استعاره‌ها ۲۲۲

۲. درک نظام گفتمانی تصمیم‌گیران با روش تحلیل لایه‌ای ۲۲۴

۳. برساخت گفتمانی برای ساخت آینده بدیل ۲۲۴

منابع ۲۲۶

واژه‌نامه ۲۳۴

نمایه ۲۴۸

کلیات

زمان با سرعت و بی‌برگشت به پیش می‌رود. در روزگاری زندگی می‌کنیم که عرصه حیات بشری؛ بسیار پیچیده، فشرده، بی‌ثبات، رقابتی، مستظهر به علم و فن‌آوری و پراز ابهام و آشوب شده است. در این فضا رویکرد انسان به آینده، تعیین‌کننده و سرنوشت‌ساز است. انسان می‌تواند رویکردی منفعلانه^۱ به آینده داشته باشد؛ درست مانند سرنشینان کشتی طوفان‌زده‌ای که آرزو می‌کنند و دست به دعا برداشته‌اند تا امواج سهمگین دریا، آنها را غرق نکند و به خشکی برساند. به کدام خشکی، مهم نیست، مهم آن است فقط به جایی برسند که در وضعیتی دیگر می‌تواند رویکردی فعال^۲ به آینده داشته باشد. در این وضعیت، انسان آینده‌ای را پیش‌بینی می‌کند و خود را آماده و سازگار برای ورود به دنیایی می‌کند که پیش‌بینی کرده است؛ مانند سرنشینان کشتی طوفان‌زده‌ای که علاوه بر آرزو و دعا برای نجات از طوفان؛ مسیر حرکت کشتی به جزیره‌ای ناشناخته را پیش‌بینی و خود را برای ورود به آن جزیره و مواجهه با خطرهای احتمالی جزیره، تجهیز و آماده می‌کنند. رویکرد سوم به آینده اما رویکرد سازنده انسان به آینده است.^۳ انسان با رویکرد سازنده و مبتکرانه به آینده، سوار بر ماشین زمان می‌شود و با اراده و کنش خود، مسیر آینده را به سمت آینده مطلوب، تغییر می‌دهد. در کنش سازنده، سرنشینان کشتی بیکار نمی‌نشینند بلکه از تهدید باد و امواج طوفانی، فرصت می‌سازند؛ بادبان‌ها را با مسیر باد و امواج طوفانی تنظیم می‌کنند تا کشتی را به سرمنزل مقصود روانه کنند. کسانی که رویکردی سازنده و مبتکرانه به آینده دارند، آینده را عرصه پیش‌بینی یا آینده‌نگری نمی‌بینند

بلکه آینده برای آنها «عرصه ساختن» است. اعتقاد به ساختِ آینده موجب می‌شود تا پیچیدگی، فشردگی، بی‌ثباتی، ابهام، علم پایه و رقابتی بودنِ حیات بشری، نه تنها تهدید فرض نشود بلکه فرصتی برای رشد و تعالی انسان در عرصه‌های مادی و معنوی تلقی گردد.

قوانین نظام هستی نیز به اراده خالقِ نظام هستی، به گونه‌ای تنظیم شده است که انسان بتواند بدون محدودیت، آینده را بسازد؛ آنچنان که خواهیم گفت، انسان حتی می‌تواند سرنوشت‌های محتوم مانند زمان مرگ را به تعویق بیندازد. نگاهی به زندگی بشری نشان می‌دهد، قاعده قدرتِ نامحدودِ انسان برای ساختِ آینده، همواره در زندگی، جاری بوده است. حیات امروز بشر، محصول کنش دیروز او و حیات فردای بشر، محصول کنش امروز اوست.

رویکرد نهادها، سازمان‌ها و کشورها به آینده نیز برای حیات جمعی بشر بسیار سرنوشت‌ساز است. تجربه تاریخی ثابت کرده است، کشوری که در وهله نخست، رویکردی سازنده به آینده دارد؛ دوم، با چشم‌اندازی شفاف، الهام‌بخش و مستظهر به حمایت‌نخبگی و مردمی است؛ سوم، با الهام از چشم‌انداز موفق شده تا اهداف، راهبردها و سیاست‌های خود را در یک نظم منطقی و هماهنگ تنظیم کند و پیش‌برد؛ کیفیت حیات مادی و معنویِ مطلوبی را دارا می‌باشد. تجارب تاریخی نشان می‌دهد این قبیل کشورها توانسته‌اند، مسیر پیشرفت را به سرعت و پرنشاط طی کنند و بر زمان و آینده مسلط شوند.

روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی در سیاست خارجی و روابط بین‌الملل که موضوع این کتاب را تشکیل می‌دهد، از اهمیت مضاعفی برخوردار است. ساختار اقتدارگریز در نظام بین‌الملل؛ پیچیدگی‌های رفتاری کنش‌گران بین‌المللی؛ تعدد بازیگران دولتی و غیردولتی مؤثر در نظام بین‌الملل؛ منافع متعارض و رقابتی؛ فشردگی تحولات؛ نقش فزاینده علم و فن‌آوری با وجوه مثبت و منفی؛ بی‌ثباتی و نظم در حال گذار نظام بین‌الملل از جمله ویژگی‌های روابط بین‌الملل امروزی است که آینده را ابهام‌آمیزتر و پیش‌بینی‌ناپذیرتر از گذشته کرده است. در این مختصات، فهم نیروهای پیش‌برنده امروز به آینده؛ شناسایی علائم تغییر و تمرکز بر نوپدیده‌های

آینده‌ساز، اهمیت می‌یابد. بر این اساس آینده‌پژوهی در سیاست خارجی به مثابه «دیدبان در میدان جنگ» عمل می‌کند و با تحلیل واقع‌بینانه از آرایش رقباء در محیط بین‌المللی و تحلیل شرایط امروز و آینده؛ رهنگاشت و هشدارهای ضروری برای نظام تصمیم‌گیری کشور ارائه می‌کند.

موضوع این کتاب، روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی در حوزه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل است و انگیزه نگارش کتاب بر اساس اهمیت رویکرد آینده‌سازی در محیط سیاست خارجی و روابط بین‌الملل شکل گرفته است. آینده‌پژوهی، موضوع انفعال در برابر آینده و یا پیش‌بینی و سازگاری با یک آینده پیش‌بینی شده نیست بلکه موضوع اصلی آینده‌پژوهی «ساختن آینده» است. بر این اساس، آشنایی با روش‌ها و تکنیک‌های آینده‌پژوهی در حوزه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل می‌تواند برای دانشجویان، پژوهشگران و تصمیم‌سازانی که دغدغه ساخت آینده را دارند، مفید واقع شود.

این کتاب مشتمل بر پنج فصل است. فصل اول با عنوان «از آینده‌نگری به آینده‌نگاری» به مفاهیم، مفروضات، چارچوب‌ها، قوت و ضعف و رویکردهای گوناگون به آینده‌پژوهی می‌پردازیم. فصل دوم با عنوان «از عنوان آینده‌های ممکن به آینده‌های محتمل» مشتمل بر تکنیک‌هایی است که آینده‌پژوه را از طیف گسترده و بی‌شمار آینده‌های ممکن به چند آینده محتمل، مستظهر به پیش‌ران‌های آینده‌ساز می‌رساند. در این فصل، تکنیک پویش روندها و رویدادها؛ پایش و برون‌یابی کلان‌روندها، استخراج پیش‌ران‌های آینده‌ساز و ترسیم آینده‌های محتمل از بطن شمار گسترده‌ای از آینده‌های ممکن و باورپذیر توضیح داده می‌شود. بدین منظور مثال‌هایی از آینده‌پژوهی سیاست خارجی ایران و روابط بین‌الملل نیز ارائه می‌گردد تا خوانندگان بتوانند روش‌ها و تکنیک‌های معرفی شده را در قالب مثال عینی و ملموس دنبال کنند. فصل سوم با عنوان «سناریونویسی» به تکنیک‌هایی می‌پردازد که آینده‌پژوه و یا تیم آینده‌پژوهی از طریق آنها می‌تواند، آینده‌های محتملی را که در فصل دوم و با رویکردی اکتشافی ترسیم کرده‌اند؛ به سناریوهای مطلوب؛ مرجح، قابل تحمل و نامطلوب تبدیل کنند. فصل چهارم به «برنامه‌ریزی سناریویی»

و راهکارهای عملیاتی به منظور تحقق سناریوهای مطلوب و مرجح اختصاص دارد. در این فصل رهنگاشت گام به گام، جهت اقدامات منسجم با هدف پیاده‌سازی سناریوهای مطلوب و مرجح برنامه‌ریزی می‌شود. مثال‌هایی که در آینده‌پژوهی سیاست خارجی ایران و روابط بین‌الملل در فصل دوم زده می‌شود، در فصل سوم و چهارم نیز در قالب سناریوسازی و برنامه‌ریزی سناریویی ادامه دارد. فصل پنجم به «آینده‌پژوهی انتقادی» اختصاص دارد که رویکردی فراساختاری و انتقادی به آینده‌پژوهی مرسوم دارد. رویکرد انتقادی البته تنها نقد آینده‌پژوهی مرسوم نیست بلکه این رویکرد، نگرشی نو و عملیاتی به آینده‌پژوهی دارد، به گونه‌ای که برای ساختن آینده، مدلی به شیوه ترکیبی و التقاطی طراحی می‌کند. این مدل، تحلیل لایه‌ای علت‌ها (CLA) نام دارد که مبتنی بر چهار سطح «لیتانی، نظام‌مند، تحلیل گفتمان و اسطوره» است؛ مدل عملیاتی برای ساخت آینده ارائه می‌کند.

امید است که این کتاب برای خوانندگان و پژوهشگران مفید باشد. بر خود لازم می‌دانم از دانشجویان خودم که در قالب مباحثه و تدریس، انگیزه پرداختن و نگارش کتاب آینده‌پژوهی در حوزه سیاست خارجی و روابط بین‌الملل را در من ایجاد کردند، تشکر و قدردانی نمایم. از انتشارات خورشید برای انتشار این کتاب، صمیمانه سپاسگزاری می‌کنم.

بی‌تردید این اثر دارای کاستی‌هایی است که نقد و راهنمایی‌هایی متخصصان در این حوزه را طلب می‌کند.

سیدرضا موسوی نیا

دانشگاه علامه طباطبائی

اسفند ۱۴۰۱ شمسی